

İnsanın nasıl felsefenin ve bilimin konusu olduğu biraz çetrefildir. İnsan konusunda gözlem ifadeleri, birbirlerinden farklı nitelikte gözlem türlerine karşılık gelir.

İki kitabımın da konusu insanın eylemiyle birleşen düşünmesi oldu. İnsanın nasıl felsefenin ve bilimin konusu olduğu biraz çetrefildir. İnsan konusunda gözlem ifadeleri, birbirlerinden farklı nitelikte gözlem türlerine karşılık gelir.

İnsanın kendisi dışında herşey, dış gözlemin konusudur. “Ben” dediği konusunda da dış gözlem yapar; elini, ayağını, aynadaki görüntüsünü görür, sesini duyar, vs. Kendisi konusunda diğer herşeyden farklı olarak bir de iç gözlem yapabilir; heyecanlandığını, sevindiğini, düşündüğünü, vesaireyi hisseder. İç-gözlemle saptamış oldukları öznel; yani hakikiliğini yalnızca kendisi sınavabilir.

Buza dokunduğunda soğuk olduğunu hissedersin ve buzun soğuk olduğunu ifade edersin; ben de benzer biçimde buzun soğuk olduğunu ifade ederim. Buradan doğrudan, sonucunda “buz soğuk” yargısına vardığın tecrübenle, benim aynı yargıya vardığım tecrübemin aynı olduğu sonucu çıkmaz. Bu iki tecrübeyi karşılaştırma olanağı yoktur. Ancak öznel olmasına karşın bu tecrübelerle senin ve benim hissettiklerimizin aynı olduğunu benimsersen, “buz soğuk” ifadesiyle birleşen tecrübelerin kökeninde aynı hissin olduğunu söyleyebiliriz. Özdeşleşme ilkesi diye adlandırılabilir bu varsayım, sonucu bakımından sınavabilir.

Birlikte yapılan eylemde, özdeşleşme çoğunlukla yararlı olsa da yokumsanamayacak çoklukta yanıltıcı olduğu da olur. Diyelim ki aynı sınava girip aynı soruyu çözüp aynı yanıtı veriyoruz. İkimiz de soruyu yanıtlarken düşünüyoruz. Bu düşüncelerimiz sonucu bakımından özdeştir. Bundan düşüncelerin tüm nitelikleri bakımından özdeş olduğu yargısına varabilir miyiz? Bir insanın neyi nasıl düşündüğünü diğerinin bilmesi olanaklı değildir. Özdeşleşme ilkesi düşünmeye uygulandığında gereksiz antogonistik sonuçlar çıkarır. Öznelliğin özdeşlik ilkesiyle aşılmasının yararı sınırlıdır; bu sınırın ötesinde birleştirici olmak bir yana, anlamsız çatışmalara yol açar.

İnsan hakkında söylenenlerin bir bölümü öznel; özneliğe karşılık gelen ifadelerdeki

insana ben-insan diyelim.

İnsan hakkındaki gözlem ifadelerinin bir bölümünün öznel olarak da nesnel olarak da nitelenmesi yanıltıcıdır. Senin benim hakkında söylediklerin, ne öznel denebilecek hislerine ne de nesnel denebilecek dış gözlemine karşılık gelir. Benimle etkileşim içindedir. Bu etkileşim çıkarlar üzerindedir ve çıkarlar çatıştığında kendini hissettirir. Çıkar çatışmasına dayalı etkileşim içinde benim hakkımda gözlem ifadeleri olarak söylediklerin, öznelliğin ve nesnelliğin ötesinde bir özneler-arasılığın sonucudur. Özneler-arasılığa karşılık gelen ifadelerdeki insana sen-insan diyelim.

İnsan hakkındaki gözlem ifadelerinin bir bölümüyse öznelliğin ve özneler-arasılığın ötesinde dış gözleme dayanır. İnsan başka insanların görünüş ve davranışlarını dış gözlemlerle saptayıp ifade eder. Bu konudaki nesnelliğin arındırılmasının yolu, “buz soğuk” gözlem ifadesinden yola çıkılarak öznelliğin aşılmasının yolundan biraz daha karmaşık olsa da onunla özde aynıdır. Modern tıp ve ruhbilim, bu doğrultuda çok yol katetmiştir. Nesnel saptamalara karşılık gelen ifadelerdeki insana o-insan diyelim.

Üçüncü çoğulla ifade edilen gözlemlerle, hem bir gruptaki tek tek insanlara (ki bunlara biz-insan diyelim) hem de bir bütün olarak topluluğa (ki bunlara biz-topluluk diyelim) gönderme yapılıyor olabilir. Topluluğa gönderme yapıldığı durumda, tek tek insanlardan bağımsız olarak topluluğun davranışı söz konusudur. Altı kişilik bir aile bir komşusuna akşam yemeğe gittiğinde “biz geldik” ifadesi altısının gelmiş olduğu anlamına gelmez. Bir yirmi kişilik bir koro şarkı söylerken “biz şarkı söylüyoruz” ifadesi yirmisinin de şarkı söylediği anlamına gelmez. Araba üretiminde olduğu üzere işbölümünün yapıldığı durumlarda biz-toplulukla, ben-insanlar arasındaki ilişkiler daha da karmaşıktır; araba üretiminde çalışan her insan belli bir şey yapsa da yaptığı arabayı üretme değildir, arabayı biz-topluluk olarak fabrika üretir.

O-insan yeterliken biz-insan, o-insanın ikamesi olarak kullanılır. Halbuki biz-insan topluluklar arası ilişkide bir topluluğa aidiyet olarak belirlediğinde anlam kazanır. “Biz

cesuruz” gözlem ifadesi, biz-topluluğa ait tüm ben-insanların tek tek cesur olduğunu ifade eder ve üyeleri tek tek bu niteliği taşımayan toplulukların da olduğunu ima eder gibidir. Burada bir bütün olarak topluluğa ilişkin bir şey söylenmediğinden biz-topluluk ifadesi olarak düşünülmesi yanıltıcıdır; ondan ayırmak için biz-insan demek daha uygundur.

Türkçe’de “o-insan” demek sorun oluşturmuyor. Ancak İngilizce gibi dillerde bu olanaksız gibi; çünkü “o” yerine üç ayrı ifade var; “erkek-o” (he), “kadın-o” (she) ve nesne-o (it). İngilizcede “erkek-o-insan” (he-man) ve “kadın-o-insan” (she-[wo]man) denebilir belki ama ikisini birleştirecek bir “o-insan”dan söz etmek zordur.

İnsan ile ilgili felsefi ya da bilimsel araştırmalar yaparken -yani tutarlı fikri düzenler kurmaya çalışırken- bu çalışmalarda kullanılan gözlem ifadelerinin karşılık geldiği gözlemlerin nitel farklılıklarına titizlikle dikkat etmek gerekir. Günlük yaşamda sağlıklı bir zihinle baktığımızda bu farklılıkları, üzerine düşünmeden hissederiz ve fiilen kullanırız. Ancak soyutlamalar yapıp genel fikirler üretmeye çalıştığımızda birbirine kolaylıkla karışırlar. Nasıl karışıklıkların olabileceğini göstermek için kimsenin kolay kolay yapmayacağı bir hatayı örnek verirsem; kadın-o-insanın rahmi ve erkek-o-insanın testisleri vardır. Bu gözlem ifadelerinden, kadın-o-insan da insandır erkek-o-insan da insandır diye, “insanın hem rahmi hem de testisi vardır” yargısına varamayız. Evet, bu örnekte hata çok açıktır; ama buna özdeş hatalar öznellik, özneler arasılık, topluluksallık, topluluklar arasılık derken birbirine karıştığı çok olur. Onun için insan ve toplulukla ilgili soyut düşünmeyi gerektiren bilimsel ve felsefi çalışmalar yapanların bu tür kafa karışıklıklarına düşmeyecekleri bir eğitimden geçmeleri gerekir.

İnsanla ilgili bilimsel çalışmalarda bir sorunda psikolojiyle birlikte gelişir. Temel bilimler ve mühendislikler ortak çalışma yapsalar da birer disiplin olarak ayrılmıştır. İnsanla ilgili bilimlerde böyle disipliner bir ayırım gerçekleşmemiştir. Psikolojinin iki yüzü vardır; bir bilim olarak psikoloji ve bir meslek olarak psikoloji. Ayırt edebilmek için bir bilim olarak psikolojiye “ruhbilim” deyip “psikoloji” sözcüğünü meslek için kullanırsam ruhbilimle ilgili gelişmeler büyük ölçüde tıp dalları olan nöroloji ve psikiyatri içinde gerçekleşir. Psikoloji ise

sen-insan olarak aldığı o-insanlığı biz-topluma uyumsuz olan (ki bu uyumsuzluğu saptayan genellikle ben-insanın bizzat kendisidir) ben-insanı uygun bir o-insan haline getirme işidir. Psikolojik eserler bilimsel ya da felsefi oldukları yönünde bir izlenim verse de bu eserlerin oluşumunda bilimsel kaygılar değil mesleki kaygılar ağır basar.

* * *

İktisat bilimi ussallık ve belirsizlik konularında bir açamaza sürükleniyor.

Reel iktisadi varlıkların aynadaki görüntüsü olan mali varlıklar, kendi dışındaki değerlerin bir görüntüsüdür. 100 bin liralık bir gayrimenkul ile bunun aynı değerdeki tapusu var diye bunlarla toplamda ekonomide 200 bin liralık değer olduğu söylenemez. Zamanlar arası değer aktarımına karşılık gelen, temelde borçlanma olan, reel olarak daha gerçekleşmemiş olan ve gelecekte gerçekleşeceği belirsizlik taşıyan mali kağıtlar için geliştirilen iktisadi düşünmenin isabetsizliği yaygın olmadığı ya da uzun dönem sonuçları henüz belirmediği sürece fark edilemez; sorun çıktığında ya bir nevi muhasebe işlemleriyle görülmez kılınır ya da riskin gerçekleşmesine yorulur ve hatalı temellendirilmiş düşünüş imanla uygulanmayı sürdürür. Hata, kendini uzun dönemde ekonomidekilere verdiği inkarı olanaksız zararlarla acı biçimde hissettirip düzeltme ister.

“Müflis tüccar eski defterleri karıştırır” derler. Zararın neresinden dönülürse kârdır, iflası beklemeden iflas ufukta görüldüğünde eski defterleri inceledikten sonra bunların ışığında düzeltme ve yenileme yapılabilir diye düşünüp açmaza sürüklendiğini fark ettiğim iktisat üzerine (AdamSmith+Keynes)xSamuelson/Marx'ı yazdım. Olağanüstü yoğun bir kitap oldu; okunması emek istiyor; okurken üzerine düşünmek, çözümlene ve araştırma yapmak gerekiyor.

İlk kitabı yazarken, açmazdan çıkmak için iktisat biliminin köklerine inmenin gerekliliği kendini hissettirdi; kuramsal bakımdan felsefeye, ampirik bakımdan tarihe. İktisat biliminin gelişimiyle oluşmuş olan ve artık varlığı hissedilmeden bilimsel çalışmanın temelini oluşturan eminlikler, iktisat biliminin içinde kalarak sorgulanamıyor. Sorgulanması

gerekenlerin başında ussallık ve belirsizlik geliyor. [Aklın Kuşku Hali](#)'ni yazmaya bu düşüncelerle başladım. İlk kitaptan farklı olarak, olağanüstü yoğunlukta değil. İlk kitaptaki nesnellik kaygısını yansıtan katı formel dil yok; aksine öznelliği ve özneler arasılığı açıkça yansıtan bir dil kullandım. İki insaniliğin, yani ussallığın ve belirsizliğin ilişkisini yansıtan eser, iktisatçı ve felsefecilerin dışındakilere de hitap ediyor.

Akademik disiplin içinde çalıştığım dan kitapları yazarken beni, genel olarak akademik aklın son otuz küsur yılda gittikçe artan miyobu zora soktu. Akademik kriterlerde ağırlığın bütünsel görüş gerektiren tezlerden küçük küçük ayrıntılar konusunda bir sağına bir soluna bakılıp yazılan kağıtlara kayması, eserlerin bilimselliğe tam bir kontras oluşturacak biçimde kalıcılıktan uzaklaşıp dönemselleşmesine yol açtı. Kağıt yayınlama baskısı, hedef belirlemeden akıntıda sürüklenmeye benzer bir hali yaygınlaştırdı. Bu miyop hali, yalnızca iktisada özgü değil. Kitaplarımda yakın zamandaki çalışmalara açık göndermelerden olabildiğince kaçındım.